

Платон, „Държавата“

Втора книга

Разговор за видовете добро и справедливостта

/357a/ Казах това и си помислих, че съм се отървал от разговора. Излезе обаче тъй, че казаното беше само предисловие. Защото Глаукон, винаги смелчага във всичко, и тогава не прие отказването на Тразимах, ами рече:

- Сократе, да не би да искаш да се направим, че си ни убедил, **/b/** или наистина искаш да ни убедиш, че при всички положения е по-добре да си справедлив, отколкото несправедлив?

- Бих избрал да ви убедя наистина, отговорих аз, стига това да ми е по силите.

- Да, обаче не правиш това, което желаш, отвърна той. - Каж ми, според тебе има ли такова добро, което ще искаме да имаме не поради стремеж към последствията от него, ами поради радост от самото него – като това да изпитваш наслада или като безвредните удоволствия – сиреч тия, които след време не носят нищо друго освен наслада на тоя, който ги има?

/c/ - Да, струва ми се, че има някакво такова добро.

- А има ли и такова, което обичаме и заради самото него, и заради последствията от него – като това да си разумен, да виждаш, да си здрав? Тия неща ни радват и по двете причини.

- Да, отвърнах аз.

- А виждаш ли, рече той, и трети вид добро, в който бихме поставили например упражняването на нещо, грижите за някой болен, изобщо лекуването, че и печеленето на пари? Тия неща ние бихме казали, че са трудни, но пък са ни полезни, и не бихме ги приели заради самите тях, **/d/** ами заради заплатата и всичко, що произлиза от тях.

- Да, има и такъв трети вид, казах аз. - Но защо е това?

- В кой от тези видове, рече той, ти би поставил справедливостта?

/358a/ - Мисля си, че в най-прекрасния вид – при доброто, за което – и заради самото него, и заради последствията от него – трябва да милее онзи, който иска да стане блажен.

- Повечето хора обаче, рече той, няма да се съгласят с теб, ами биха поставили справедливостта във вида на трудното добро, с което по общо мнение трябва да се занимаваме заради заплатата или доброто име, но само по себе си трябва да избягваме, понеже е мъчна работа.

- Знам, отвърнах аз, че така смятат. Ето, и Тразимах го охули, понеже е такова, а несправедливостта възхвалява. Аз обаче, както изглежда, загрявам бавно.

/b/ - Хайде обаче, рече той, изслушай и мен, ако още държиш на мнението си. На мене ми изглежда, че Тразимах по-рано от нужното ти се остави, сякаш е змия, да го обаеш, и затова аз все още не съм получил разумно доказателство кое е по-добро – справедливостта или несправедливостта. Та иска ми се да чуя какво представлява всяко едно от тези неща само по себе си, каква му е силата и какво се случва, когато попадне в душата ти. А на заплатата и изобщо на последствията от тия неща можем да пожелаем много здраве.

Ще направя следното, ако и ти си съгласен: ще подновя словото **/c/** на Тразимах и първо ще кажа какво според хората представлява справедливостта и откъде се е взела, после, че всички, които постъпват справедливо, постъпват така не по своя воля, сиреч вършат нещо необходимо, а не нещо добро, и, най-сетне, че е логично да действат именно по този начин, защото, както се твърди, животът на несправедливия е къде-къде по-добър от живота на справедливия. Аз обаче не споделям това мнение. И така се оказвам в безизходица. Защото, от една страна, ушите ми надуха Тразимах **/d/** и хиляди други, а от друга страна, имам

желание да чуя слово за справедливостта, че е по-добра от несправедливостта, а никъде не мога да го чуя. Та искам да чуя някой да възхвалява справедливото само по себе си, а най-вече бих искал да чуя убедително това от теб. Затова сега ще се напъна да говоря похвално за несправедливия живот, само и само да ти покажа по какъв начин желая да чуя от теб да отхвърлиш несправедливостта и да възхвалиш справедливостта. Та виж сега дали приемаш това, което казвам.

- Повече от всичко, отговорих аз. - /e/ Та има ли нещо друго, за което разумният човек повече и по-често да се радва да говори и слуша?

Слово на Глаукон. Похвала на привидната справедливост

- Прекрасно е това, дето казваш, отвърна той. - Слушай сега първото, за което казах, че ще говоря – какво представлява справедливостта и откъде се е взела. Казват, че естествено това да постъпваш несправедливо е добро, а да претърпяваш несправедливост – лошо, и че когато претърпяваш несправедливост, лошото е доста повече, отколкото доброто тогава, когато постъпваш несправедливо. Така че след като хората си направили едни други несправедливости и претърпели несправедливости и така вкусили и от двете, /359a/ понеже не можели да избягват второто, а да избират само първото, сторило им се по-изгодно да се уговорят нито да си нанасят несправедливости едни на други, нито да понасят несправедливости. И оттам те започнали да създават закони и договори за тези неща, а заповедта на закона нарекли с думите „законно“ и „справедливо“, и това е именно произходът на справедливостта – нещо средно между най-доброто положение, което е да постъпваш несправедливо и да не претърпяваш наказание, и най-лошото, което е да претърпяваш несправедливост и да си напълно неспособен да получиш възмездие. /b/ Та понеже справедливото е между тия две неща, човек милее за него не като за добро, ами като за нещо, което е станало ценно поради безсилието да се причинява несправедливост. Иначе, ако беше способен само да причинява несправедливост, един истински мъж никога не би се споразумял с който и да било да не причинява и претърпява несправедливост. Да не е луд! Природата на справедливостта, Сократе, е тази и такава и оттам се е взела, както се говори. А че тези, които постъпват справедливо, постъпват по този начин не по своя воля, ами поради невъзможност да постъпват несправедливо, най-добре бихме усетили, ако си представим следното: /c/ нека дадем всекиму свободата да прави каквото си иска – и на справедливия, и на несправедливия – и после да проследим и видим накъде всеки от тия двамата ще го отведе желанието му. Дали пък няма да спипаме справедливия, че, воден от алчност, тръгва в една посока с несправедливия – към това, което всяко същество естествено преследва като добро, и от което насила се отклонява поради закона и в името на еднаквото за всички.

/d/ Тази свобода, за която говоря, би се проявила най-силно, ако на справедливия и несправедливия се случеше онова, което, разправят, се случило на лидиеца Гигес¹. Той бил пастир, нает при тогавашния управник на Лидия. И веднъж паднал голям дъжд, станало и земетресение, земята се разцепила и зейнала дупка на мястото, където той пасял стадото си. Гигес видял тая работа, очудил се, слязал в дупката и видял наред с другите приказни неща и бронзов кон, кух отвътре, с врати, през които като се мушнал, видял мъртвец, както му се сторило доста по-едър от обикновен човек. /e/ Тоя мъртвец нямал друго, освен златен пръстен на ръката. Гигес го свалил и излязъл.

Станал обичайният сбор на пастирите, на който всеки месец се решавало какво известие за състоянието на стадата трябва да се изпрати до царя. Дошъл на него и Гигес с пръстена. И както си стоял между останалите, случайно завъртял главичката на пръстена към себе си, навътре към ръката си, /360a/ и като станало това, той станал невидим за насядалите около

него и те говорили за него като да си бил тръгнал. Гигес се очудил, отново попипал пръстена, обърнал навън главичката и като я обърнал, станал видим. И като вденал какво става, опитал пръстена дали наистина има такава сила и все същото се случвало с него – обърнел ли главичката навътре, ставал невидим, обърнел ли я навън, ставал видим. /b/ Та като се усетил, веднага уредил работата тъй, че да се стане един от пратениците до царя, и като стигнал при него, съблазнил жена му и после с нейна помощ убил царя и завзел властта му.

И тъй, ако имаше два такива пръстена и единия носеше справедливият, а другия несправедливият, не вярвам да има човек толкова железен, който да остане при справедливостта и да има силата да се въздържи да сложи ръка на чуждото, при положение че би могъл без страх и от пазара да си вземе каквото си поиска, /c/ и да влиза по къщите и да се съвкуплява с когото си поиска, и да убива и освобождава от окови когото си поиска, и да върши изобщо всичко – тъй, сякаш е богоравен сред хората. Та като върши тия неща, справедливият няма да прави нищо по-различно от несправедливия, ами двамата ще вървят по един и същ път.

Може би някой ще посочи следното като силно доказателство, че никой не е справедлив по своя воля, ами по принуда: никой не е добър по лично убеждение, ами всеки, който сметне, че може да стори несправедливост, ще я стори. /d/ Защото всеки човек всъщност смята, че лично за него несправедливостта е много по-изгодна от справедливостта. И правилно смята, както би казал онзи, който разсъждава по тази тема. Защото ако получи тази свобода и никак не пожелае да постъпва несправедливо и изобщо нищо от чуждото не пипва, ще изглежда на тия, дето знаят какво е сторил, най-нещастен и най-безумен и даже и да го хвалят помежду си, ще се залъгват едни други поради страх да не претърпят те самите някаква несправедливост.

Така стоят тия неща. /e/ Ще можем да преценим правилно колко струва този живот, който обсъждаме, ако различим един от друг най-справедливия и най-несправедливия човек. Ако не сторим това, няма да успеем с преценката. Какво е това различаване? Следното: Няма да отнемеме от несправедливия нищо от несправедливостта му, нито пък от справедливия от неговата справедливост, ами ще поставим всеки от двамата в неговото съвършено състояние и ще го пуснем да върши своята работа. Та нека първо несправедливият действа по подобие на опитните майстори: например един отличен кормчия или лекар /361a/ разбира кое в неговия занаят е възможно и кое е невъзможно и с едното се захваща, а другото изоставя. Освен това, ако в нещо се провали, той има възможност да се поправи. Та така и несправедливият – щом е тръгнал да върши несправедливости по правилния начин и възнамерява да е истински несправедлив, трябва да остане скрит. Ако пък го хванат, значи трябва да се счита за калпав. Защото всъщност крайната несправедливост изглежда справедлива, макар че не е.

И тъй, нека на съвършено несправедливия бъде дадена съвършената справедливост, нека в нищо не се ограничава, ами да му се позволи да извърши най-големите несправедливости и /b/ да си спечели славата на най-справедлив, нека, ако в нещо се провали, да може да се поправи, нека да е способен да говори убедително, ако някое от престъпленията му бъде уличено, нека бъде способен да действа със сила, където трябва сила – чрез смелостта си, чрез телесната си сила, чрез своите приятели и пари! Като си представим, че този е такъв, нека сега поставим до него справедливия – човек несложен и благороден, който желае, по думите на Есхил, „не само да изглежда, но наистина добър да бъде“⁴ⁱⁱ.

/c/ Да оставим настрана как изглежда. Ако ще изглежда справедлив, той ще получи почести и дарове съответни на това, че изглежда такъв. И ще бъде неясно дали заради справедливото, или заради даровете и почестите той е такъв. Та нека бъде съблечен от всичко и да остане само с едната си справедливост и нека бъде направен напълно противоположен на несправедливия. Без да е сторил никаква несправедливост, нека се слави като най-несправедлив, та да бъде изпитана справедливостта му – дали няма пък да се трогне от лошата си слава и последствията от нея. /d/ Но нека до смъртта си не мръдне от своите убеждения и да изглежда несправедлив цял живот, бидейки всъщност справедлив!

Така ще може да се прецени кой от тези двамата е по-щастлив – дали онзи, който е стигнал до крайната справедливост, или другият, който е стигнал до крайната несправедливост.

- Оле-мале, мили Глауконе, рекох аз, с какъв размах, все едно си скулптор, разкри очертанятията на тия двама мъже и ги подложи на преценка!

- Правя колкото мога, отвърна той. - След като те са такива, вече нищо не пречи, поне според мене, да разгледаме какъв живот /e/ очаква всеки един от двамата. И тъй, това трябва да се каже. Ако пък словото излезе малко грубо, ти, Сократе, нали знаеш, че не говоря аз, ами тия, дето наместо справедливостта хвалят несправедливостта!

- Та те казват, че справедливият, който е какъвто го описахме, ще бъде бичуван, разчекван, връзван, ще му горят очите /362a/ и накрая, когато изтърпи всякакви страдания, ще бъде набучен на кол и ще разбере, че не трябва да иска да е справедлив, ами само да изглежда такъв. Известните думи на Есхил всъщност е било по-правилно да се отнасят за несправедливия. Казват, че в действителност несправедливият, когато се захваща с някоя не съвсем безчестна работа и когато не живее за хорското мнение, желае не да изглежда, ами да бъде несправедлив, и затова

„дълбока бразда през ума си посява,
от която поникват светлите решения.“^{ciii}

И понеже успява да изглежда справедлив, първо става управник в държавата, после се жени за която пожелае и дава децата си за брак на когото пожелае, свързва се и общува с когото си иска и освен всичко това винаги получава изгодна печалба, понеже не страда, дето върши несправедливости. Затова и като влиза в състезания, било лични, било обществени, той винаги надвива и надмогва враговете си, и като печели на техен гръб, обогатява и себе си, /c/ и на приятелите си прави добро, и на враговете си вреди, и на боговете принася без да пести величествени приношения и посвещения, и всъщност почита и боговете много по-добре от справедливия, и хората, които пожелае, така че в крайна сметка е редно той да бъде по-мил на боговете от справедливия.

Та така разправят, Сократе, че боговете и хората осигуряват по-добър живот за несправедливия, отколкото за справедливия.

/d/ След като Глаукон каза това, аз си мислех да му отговоря, но неговият брат Адимант рече:

- Не смяташ ли, Сократе, че се каза достатъчно по този въпрос?

- Ама защо?, отвърнах аз.

- А пък не се каза, рече той, онова, дето най-вече трябваше да се каже.

- Ето, отвърнах аз, стана като в поговорката „брат на брата помага“. Така че и ти сега, ако Глаукон е пропуснал нещо, притечи му се на помощ. Макар че и казаното от него беше достатъчно да ме тръшне и /e/ да ме направи неспособен да помогна на справедливостта.

Слово на Адимант.

Защо несправедливостта изглежда по-изгодна от справедливостта

А той рече:

- Нищо не каза! Но чуй сега и това. Трябва да разгледаме и словата, които твърдят обратното на това, дето каза Глаукон, за да стане по-ясно какво е мислел той. Имам предвид словата, които възхваляват справедливостта и хулят несправедливостта.

Бащи увещават и призовават синовете си /363a/ и настойници тия, за които се грижат, че е

хубаво да си справедлив, само че те не хвалят самата справедливост, ами произтичащото от нея уважение, понеже онзи, който изглежда справедлив, получава именно поради мнението за него и длъжности в управлението, и изгоден брак, и изобщо всичко, което Глаукон преди малко изброи. Та именно когато някой е уважаван за това, че изглежда справедлив, той получава такива неща.

Хората, които твърдят горното, обаче казват и още нещо за силата на мнението. Те добавят, че и боговете се отнасят с уважение към тия, дето им изглеждат справедливи, /b/ и говорят за обилието от блага, което боговете осигуряват на благочестивите. Това говорят например благородният Хезиод, а и Омир. Първият казва, че боговете направили тъй, че дъбът да носи на справедливия:

„жълди в своя върхар, пчели във хралупата“,

а покрай него да вървят

„с мъка овцете... под гъстото руно превити“^{iv}.

Дали му освен това и много други подобни на тези блага. И Омир казва нещо такова за справедливия, че той сякаш има:

„... слава на цар превъзходен и богобоязнен...

/c/ който царува над много и мощни мъже и зачита правда, законност във всичко, ечмик и пшеница му ражда черната угар, от плод натежават дървесните грани, вечно множат се стадата, гъмжи му от риба морето...“^v

На свой ред Мусей и неговият син^{vi} разкриват едни по-нови блага, които боговете дават на справедливите. В своя разказ тези поети отвеждат справедливите в отвъдния свят, слагат ги да полегнат, /d/ спретват им един пир на благочестието и увенчани ги заставят да прекарват цялото си време в опиване, понеже смятат, че най-прекрасната отплата за добродетелта е вечното пиянство. Някои разтягат още по-големи небивалици за това как боговете се отплащат на справедливите: казват, че нито децата на децата, нито изобщо родът на благочестивия и онзи, който помни клетвите си, ще пропадне в бъдеще.

Тези и други такива са възхвалите за справедливостта. А що се отнася до неблагочестивите и несправедливите хора, нашите поети ги зариват в някаква кал в Хадес и ги карат да разнасят вода с решето^{vii}, /e/ а освен това докато са живи, ги обграждат с лоша слава и им стоварват наказанията, които Глаукон разправяше, че били определени за тия, дето минават за справедливи. Та такива неща говорят за несправедливите и друго не искат да знаят.

Такава е възхвалата за едните и хулата за другите. Но освен тях виж, Сократе, че има и един друг вид говорене за справедливостта и несправедливостта – нещо, което се казва и частно, и от поетите. /364a/ Всички сякаш с един глас припяват, че прекрасно нещо са разумността и справедливостта, обаче са мъчна и тежка работа, докато неразумността и несправедливостта са сладка и лека придобивка и само на думи и по закон нещо срамно. „По-изгодна от справедливостта е несправедливостта“, казват мнозинството хора, считат за щастливи коварните богаташи и властници и изобщо не се посвенияват да ги почитат и обществено, и частно, /b/ докато слабите и бедните безчестят и презират, макар че безспорно ги признават за по-добри от другите.

Но от всички приказки за боговете и добродетелта тия са най-очудващите, дето и боговете отреждали на мнозина добри люде нещастия и лош живот, а на противоположните на тях противоположна съдба. И тръгват свети просяци и гадатели по вратите на богатите и ги убеждават, че има у тях една такава сила, дадена им от боговете, ако в дома се е случила несправедливост – /c/ било на стопанина, било някога в рода му, да я излекуват с жертви и

баене, без от това да пострадат ни удоволствия, ни празник, или ако пък стопанинът иска да причини страдание на някой свой враг, срещу съвсем незначителен разход и само със заклинания и някакви си връвчици да направят тъй, че той спокойно да навреди дори и на справедливия като на несправедлив – понеже те, както казват, са убедили боговете да им служат.

За всички тия приказки те привличат като свидетели поетите и ако искат да убедят някого, че е лесно да се върши зло, казват, че:

„... лошите качества стигат се лесно и всичките вкупом,
/d/ гладък е пътят към тях, те съвсем във съседство живеят.
С пот напоиха обаче добре боговете безсмъртни
всяка една добродетел...^{“viii}

И после добавят, че пътят към добродетелта е дълъг, грапав и стръмен^{ix}. Онези пък, които твърдят, че боговете могат да бъдат водени за носа от хората, викат като свидетел Омир, понеже и той казва:

„Дори богове се смиряват...^{“x}

и

„Смъртните хора, възливайки вино, смиляват безсмъртни
/e/ със благовония, с чисти молитви и мирис от сало,
щом като някой човек е престъпил небесната воля.^{“xi}

И вадят цялата креслива книжнина на Мусей и Орфей^{xii}, както те твърдят, синове на Селена и Музите, по тия писания вършат своите свещенодействия и убеждават не само отделни хора, ами и цели градове, че има начини живите хора да се отърват и очистят от несправедливости, **/365a/** при това с приятни жертвоприношения и игри, има начини да се очистят дори и мъртвите – посредством така наречените мистерии, които щели да ни избавят от страданията в отвъдното, а иначе, ако не сме принасяли жертви, страшни неща ни чакали.

Щом като всичко това, мили Сократе, рече той, по такъв начин и с такава значимост се казва за добродетелите и пороците и за това как хората и боговете ги ценят, какво можем да си помислим, че ще случи в душите на младите, които ни слушат? Тия, дето са надарени и можещи и ще налетят на казаното – те какъв извод ще си направят от него? **/b/** Какъв според тях трябва да бъде човек и накъде да тръгне, за да прекара живота си възможно най-добре? Може би някой от тях ще си каже на себе си онова прочуто разсъждение на Пиндар:

„Дали стена висока с правда
или с лъжите криви да катеря,
и да живея ограден със нея?^{“xiii}

Според казаното, ако съм справедлив, но не изглеждам такъв, ползата ще ми е никаква и само мъки и наказания ще видя; ако обаче съм несправедлив, но съм си изградил образа на справедлив, говори се, чуден живот ме очаква. **/c/** Значи тогава, щом като, както казват и нашите мъдреци, „да изглеждаш някакъв и от истината е по-силно^{“xiv} и това е главното нещо в щастието, към това трябва да се обърна изцяло. Отпред, като външна обвивка трябва да изрисувам около себе си основните черти на добродетелта, а отзад трябва да влача онази шарена, хитра лисица на премъдрия Архилох^{xv}.

„Обаче“, ще рече някой, „не е лесно винаги да останеш скрит, ако си злосторник“. „Нищо от големите дела не става от раз“, ще отговорим ние. **/d/** „И все пак ако искаме да станем щастливи, натам трябва да вървим, накъдето ни води следата на доводите. За да скрием

несправедливостта си, ще създадем съзаклятия и сдружения, пък има и учители, които срещу пари ти дават знанието как да бъдеш убедителен пред народа и в съда. Та с тия средства, къде с убеждение, къде с насилие, ще успеем да се наложим и измъкнем от отговорност.“

„Е, да, обаче от боговете нищо не остава скрито, пък и срещу тях не можеш да употребиш насилие“. „Добре, но ако те не съществуват или изобщо не се интересуват от човешките работи, какво ще ги интересува дали нашата несправедливост остава скрита или не? /e/ Ако пък съществуват и ги е грижа за човешките работи, знаем ли нещо друго за тях освен онова, което сме чули да ни казват обичаите и поетите, описали божествените родословия? А тия последните говорят, че човек може да спечели на своя страна боговете с жертвоприношения, „с чисти молитви“^{cxvi} и дарове и да ги отклони от техните решения. Така че или трябва да вярваме на обичаите и поетите, или да не им вярваме. Ако им вярваме, трябва да вършим несправедливости /366a/ и да принасяме в жертва част от заграбеното. Ако обаче в този случай изберем да сме справедливи, няма да бъдем наказани от боговете, но само с това ще си останем, защото ще пропуснем изгодата от несправедливите дела; докато ако сме несправедливи, ще се помолим на боговете и като ги спечелим на наша страна, ще се измъкнем ненаказани за това, дето сме престъпили правилата и вършили безобразия.“

„Да, но в Хадес ще понесем наказание за това, което сме вършили тук – или самите ние, или потомците ни“. „Добре, друже“, ще отговори човек, след като разсъди, „но голяма работа са това мистериите и боговете, които те очистват от прегрешение. /b/ И тия неща не се говорят току тъй, ами най-великите градове ги признават за верни, а също и множество поети и пророци – децата на самите богове“.

Остана ли някакъв довод, който да ни накара да изберем справедливостта пред най-голямата несправедливост, щом като, ако приемем несправедливостта и я обгърнем с престорена почтеност, както казват мнозина и при това известни люде, ще ни върви и ще постигаме своето и живи, и мъртви, и при боговете, и при хората? След всичко казано, има ли някакъв /c/ способ, Сократе, някой, който има у себе си някаква сила – било душевна, било телесна, било в пари, било поради рода си – да пожелае да зачита справедливостта, а не да се смее, като чува да я хвалят? Ако пък някой може да докаже, че това, което сега казваме, не е истина и е напълно убеден, че няма по-добро от справедливостта, той някакси прощава на несправедливите и не им се сърди, че са такива, защото знае, че човек се възмушава истински от несправедливостта и истински я отбягва само ако е надарен с божествена природа или е придобил знание за тия работи, /d/ докато обикновено никой не е справедлив по собствена воля, ами хули несправедливостта или поради липса на дързост, или поради старост или поради някаква друга слабост, която не му позволява да я извършва. Ясно е, че е точно така. Защото всеки такъв, когато се види силен, пръв става несправедлив колкото може.

И причината за всичко това не е друга, ами онази, от която тръгна цялото това мое и на брат ми слово към теб, Сократе. Нищо друго не искахме да ти речем освен това: „Чудни човече, никой от вас, които заявявате, че сте /e/ привърженици на справедливостта, като се почне от самото начало с древните герои, колкото слова има оцелели от тях, и се стигне до днешните хора, никой от вас не е похулил несправедливостта и възхвалил справедливостта другояче, освен изтъквайки доброто име, почестите и даровете, произлизащи от нея. Никой нито в поезия, нито в проза е разгледал достатъчно какво е едното и другото и какво предизвиква всяко от тях със силата си в човешката душа, скрито от боговете и хората. Никой не е разкрил, че несправедливостта е най-голямото зло, което душата може да държи /367a/ в себе си, а справедливостта най-голямото добро. Та ако всички вие говорехте от самото начало по този начин и ни убеждавахте в тези неща от млади години, може би нямаше да се пазим един друг да не вършим несправедливости, ами всеки щеше да си бъде сам на себе си отличен страж, понеже щеше да се бои да не би да пусне в къщата си най-страшното зло.“

Това, Сократе, а сигурно и повече от това би могъл да каже за справедливостта и несправедливостта Тразимах или някой друг, /b/ който доста грубо, както ми се струва, разменя силите на двете. Аз обаче не искам да крия, че искам да чуя от теб обратното твърдение. И казвам, че настоявам пред теб за това. Така че недей да ни доказваш само това,

че справедливостта е по-силна от несправедливостта, ами ни покажи какво прави всяка от тях сама по себе си с онзи, който я има, и защо поради това свое действие едната е добро, а другата зло. Махни настрана как изглеждат тия неща, както те помоли и Глаукон. Защото ако не махнеш настрана от тях лика, който се приема за истински, и не им сложиш възприемания за лъжлив, ние ще кажем, че ти възхваляваш не справедливото, /c/ ами онова, което изглежда справедливо, и хулиш не несправедливото, ами онова, което изглежда несправедливо, и освен това ще добавим, че призоваваш човек да бъде несправедлив и по възможност да остава скрит, и че си на едно мнение с Тразимах, че справедливото е чуждо добро, а именно полезното за по-силния, а несправедливото е полезно и изгодно за онзи, който го върши, а за по-слабия не е полезно.

Щом като си съгласен, че справедливостта е едно от най-големите блага, които си заслужава да се притежават както заради последствията от тях, така и още повече заради самите тях – подобно на зрението, слуха, разума, здравето и всички други, /d/ които е естествено да родят нещо, а не изглеждат плодови само защото така се смята – точно това искам да възхвалиш на справедливостта – това, което я прави такава, че сама по себе си носи полза на онзи, който е притежава, и съответно прави тъй, че несправедливостта да му вреди. Както бих приел другите да възхваляват справедливостта и да порицават несправедливостта, сочейки като положителен или отрицателен пример мнението за тези неща и отплатата за тях, тъй не бих приел ти да постъпиш така, освен като не ми заповядаш, защото цял живот си се занимавал да изследваш не нещо друго, /e/ а именно това. Така че недей да ни доказваш само това, че справедливостта е по-силна от несправедливостта, ами ни покажи и какво прави всяка от тях сама по себе си с онзи, който я има – независимо дали това е скрито или не за боговете и хората – и защо поради това свое действие едната е добро, а другата зло.

Като слушах това, аз както винаги се удивлявах на заложибите на Глаукон и Адимант. Но тогава особено много се зарадвах /368a/ и казах:

- Никак неловко, деца на нашия приятел, започва елегията, която обожателят на Глаукон ви посвети, когато се проявихте в битката при Мегара^{xvii}:

„Род богоравен на славния мъж, деца на Аристон...“

Та който казва това, според мене, приятели, хубаво го казва. Вие направо бяхте осенени от някое божество, щом без да сте убедени, че несправедливостта е по-добра от справедливостта, така умело говорихте в нейна полза. Според мен вие наистина не вярвате в тая работа. /b/ Съдя за това по други неща във вашата нагласа, тъй като на самите ви думи нямам доверие. Но колкото повече се убеждавам, че сте прави в това, което искате, толкова повече се чудя какво да правя. Защото не мога да помогна. Струва ми се, че съм чисто и просто безсилен. Знак за това ми даде казаното в отговор на Тразимах. Ето, наумих си да докажа, че справедливостта е по-добра от несправедливостта и не успях да ви убедя. Но и не мога да не помогна. Защото, боя се, /c/ мръсна работа е тая да стоиш настрана и да викаш „не“, когато справедливостта е опозорявана, и да не ѝ помогнеш, щом още можеш да дишаш и говориш. Така че най-доброто решение е да ѝ се притека на помощ с цялата си сила.

Справедливостта сама по себе си. Първи план на Сократ за държава

Глаукон и останалите ме замолиха на всяка цена да помогна и да не изоставям разговора, ами да разкрия какво представляват справедливостта и несправедливостта и как наистина стоят нещата с ползата от тях. Отвърнах онова, което смятах:

- Това дирене, с което се заемаме, изисква, както ми изглежда, човек да има остро, а не слабо

зрение. /d/ Пък ние, струва ми се, рекох аз, не сме съвсем способни да извършим такова изследване. Това е все едно някой да ти нареди да прочетеш отдалеч с не особено острото си зрение малки букви. После обаче друг ще се сети, че същите тия букви са изписани и другаде по-големи и върху повече място, и това, мисля си, вече си е късмет, защото като прочете тях, човек може отново да разгледа по-малките, стига, разбира се, те да са същите.

- Точно така е, отвърна Адимант. - Но какво общо виждаш, /e/ Сократе, между този пример и изследването, посветено на справедливостта?

- Ще ти кажа, отговорих аз. - Дали можем да кажем, че справедливостта е присъща както на един човек, така и на цяла държава?

- Напълно, отвърна той.

- А нали държавата е по-голяма от един човек?

- По-голяма е, рече той.

- Тогава може би в по-голямото има повече справедливост и /369a/ там тя може по-добре да се изучи. Така че ако искате, нека първо да изследваме как стои въпросът със справедливостта в държавите. После отново ще я потърсим и в отделния човек, като разгледаме подобие на по-голямото в образа на по-малкото.

- Струва ми се, че това предложение е хубаво, рече Адимант.

- Ако обаче, рекох аз, започнем да наблюдаваме мислено една създаваща се държава, нали в нея ще видим не само справедливостта, но и несправедливостта?

- Може би, отвърна той.

/b/ - А дали при тия условия надеждата по-лесно да видим това, което търсим, не е по-голяма?

- Много по-голяма.

- Според вас трябва ли да се опитаме да направим това? Мисля си, че това не е лесна работа. Така че помислете.

- Помислихме, отвърна Адимант. - Не се отклонявай!

- Според мене, рекох аз, държавата възниква тогава, когато всеки от нас се окаже несамодостатъчен, ами нуждаещ се от много неща. Мислиш ли, че нещо друго слага началото на една държава?

- Нищо друго, отвърна той.

/c/ - И тъй един хваща някого поради една нужда, друг хваща другия поради друга, и понеже се нуждаем от много неща, събираме се мнозина да живеем на едно общо място и да си помагаме и на това наше съжителство даваме названието „държава“. Нали така?

- Точно така.

- А нали ако има какво да се разменя, един дава или взима от друг едно, друг друго, и смята, че прави това за да му е по-добре на него?

- Напълно.

- Хайде сега, рекох аз, да направим на думи една държава, започвайки от самото начало. Както изглежда, нея всъщност я създава нашата нужда.

- Как иначе?

/d/ - А първа и най-голяма от нашите нужди е осигуряването на прехрана – заради нашето съществуване и живот.

- При всички положения.

- На второ място идва нуждата от дом, на трето от дреха и други подобни.

- Така е.

- Хайде да видим, рекох аз, колко голяма държава ни трябва, за да задоволи тези нужди? Може би един земеделец, един строител, да речем и един тъкач. Да добавим ли и един обущар или някой друг такъв, който се грижи за телесните нужди?

- Разбира се.

- Значи в най-крайния случай градът се нуждае от четирима-петима /e/ мъже?

- Изглежда.

- Ами това? Дали всеки един от тези мъже трябва да върши само своята работа и да споделя

резултата от нея с всички, например земеделецът, който е един в града, да осигурява храна за четирима, като изразходва четворно време и усилие при осигуряването на храната, която трябва да сподели с другите, или като ги зареже тях, да приготвя само за себе си една четвърт /370a/ от количеството храна в една четвърт от времето си, а в останалите три четвърти време да се занимава, както следва, в една част с осигуряването на дом, във втора на дреха, в трета на обувки, и да върши всички тия работи сам заради своите си нужди, без да ги споделя с останалите?

А Адимант отговори:

- Може би, Сократе, първото е по-лесно от второто.

- Кълна се в Зевс, рекох аз, това никак не е неуместно. Докато ти отговаряше, ми дойде на ум, /b/ че първо никой от нас не се ражда напълно еднакъв с другия, ами имаме различна природа и един става за една работа, друг за друга. Не смяташ ли така?

- Смятам.

- Защо? Дали е по-хубаво един човек сам да върши много занаяти, или щом е един, трябва да върши само един занаят?

- Щом е един, тогава само един, отвърна той.

- Но мисля си, и това е ясно, че ако някой пропусне момента да си свърши работата, от нея няма да има полза.

- Ясно е.

- Защото, смятам, работата няма да чака работещия /c/ да се накани, ами е необходимо работещият да следва работата си и да не я върши все едно е някакво странично занимание.

- Необходимо е.

- Поради това резултатите стават по-лесно по-големи и по-хубави тогава, когато един човек върши само едно нещо, според природата си и в правилния момент, без да се занимава с други неща.

- При всички положения.

- Обаче, Адиманте, за да се осигуряват нещата, които изброихме, са необходими повече от четирима граждани. Защото, както изглежда, земеделецът няма сам да си прави ралото, ако иска то да бъде хубаво, /d/ нито мотиката, нито другите земеделски инструменти. По същия начин и строителят – и той се нуждае от доста неща. Така е и с тъкача и обушаря.

- Наистина.

- Дърводелци, ковачи, всякакви други занаятчии – като дойдат и те в нашето градче, то доста ще нарасне.

- Точно така.

- Е, все пак няма да е толкова голямо, докато не добавим към него воловари, овчари и другите пастири, /e/ та земеделците да имат волове за оране, строителите заедно със земеделците да разполагат с впрегатни животни за превоз, шивачите и обушарите да разполагат с кожи и върви.

- Хич няма да е малък град тоя, който има всички тия неща, отвърна той.

- Обаче, рекох аз, почти е невъзможно да построим нашия град на място, където няма да има нужда от никакъв внос.

- Да, невъзможно е.

- Значи той ще се нуждае и от други хора, които да превозват от други градове онова, от което има нужда в нашия.

- Ще се нуждае.

- Но ако някой слуга дойде с празни ръце, без да носи нищо от това, /371a/ от което някъде се нуждаят, той ще се върне също с празни ръце там, откъдето нашите хора си набавят необходимото за своите нужди. Нали така?

- Така ми се струва.

- Значи при нас трябва да се произвежда не само това, от което ние се нуждаем, но и в достатъчно количество онова, от което другите биха се нуждаели.

- Да, трябва.

- В такъв случай държавата ни се нуждае от повече земеделци и други занаятчии.
- Да, от повече.
- Тогава и от повече слуги, които ще внасят и изнасят всяко нещо. Имам предвид търговци.
Нали така?

- Да.
- Наистина, и от търговци ще се нуждаем.
- Напълно.

/b/ - И ако се направи тържище близо до морето, ще има допълнителна нужда от доста други знания, свързани с морските занаяти.

- Наистина доста.
- Ами вътре в самия град? Как хората ще разменят помежду си онова, което всеки произвежда? Нали затова създадохме общност и основахме държава.
- Ясно е, отвърна той, че ще трябва да продават и купуват.
- Значи ще ни трябва пазар и пари, за да имаме някакъв знак за размяната?
- Напълно.

/c/ - Ако обаче един земеделец или някой друг от занаятчиите занесе на пазара нещо от онова, което произвежда, но не случи по същото време на никой от нуждаещите се да разменят нещо с него, той дали ще си зареже работата и ще седне да чака на пазара?

- В никакъв случай, отвърна той. - Има хора, които гледат за тая работа и се предоставят в услуга за нейното вършене – в добре изградените държави това са почти само най-слабите телесно и безполезните за извършването на друга работа. Те са длъжни да стоят **/d/** на пазара и срещу пари да купуват това, което накой продава, и пак срещу пари да разменят това, което някой би искал да купи.

- Тази нужда, рекох аз, кара градът ни да си вземем и търговци. Нали търговци наричаме тия, които като заковани на пазара въртят продажби и покупки, а ония, които обикалят по градовете, наричаме прекупвачи?

- Точно така.
- Има освен това, както съм чувал, и един друг вид слуги, **/c/** с които нямаш вземане даване заради ума им, обаче те имат достатъчно телесна сила за суров труд. Та те продават използването на своята сила и тази цена наричат плата, а самите те, както съм чувал, се наричат бачкатори. Нали така?

- Да.
- Значи трябва да попълним държавата, както изглежда, и с бачкатори?
- Така ми се струва.
- Дали, Адиманте, държавата ни вече нарасна дотолкова, че да е завършена?
- Може би.
- Къде в нея можем да открием справедливостта и несправедливостта? И къде в това, което разгледахме, те се намират?

/372a/ - Не ми идва наум къде са, Сократе, освен ако не са някъде в потребността на хората едни от други заради нещата, от които се нуждаят.

- Но може би, отвърнах аз, хубаво казваш. Това трябва да се разгледа без отлагане. Нека първо да видим по какъв начин ще живеят хората, които вече са така осигурени. Ще вършат ли нещо друго освен да произвеждат жито и вино, дрехи и обувки? Е, да, ще строят и къщи и през лятото ще работят почти голи и необути, а през зимата добре загърнати **/b/** и обути. Ще се хранят с ечемик, приготвен на булгур, и с пшеница, приготвена на брашно, и булгура ще варят, а брашното ще месят, и ще поднасят отлична каша и хляб върху рогозки и чисти листа, ще възлягат на прости сламеници, застлани с тис и мирта, ще се угощават заедно с децата си, ще си пийват вино, увенчани ще пеят песни за боговете, сладко сладко ще си общуват, **/c/** деца ще раждат според чергата си и ще се пазят от бедност и война.

А Глаукон се намеси и рече:

- Както изглежда, ти ще накараш тия хора да не вкусват никаква сготвена храна.
- Правилно казваш, рекох аз. - Забравих, че ще имат и други скромни ястия, разбира се, сол,

маслини и сирене, ще си варят и лук и зеленчуци, каквито варива сега се правят по селата. Ще им добавим и някои лакомства, смокини, /d/ грах и боб, и миртови плодове и желъди ще си пекат на огъня, и освен това умерено ще си пийват. Та като прекарват по този начин живота си в мир и здраве, вероятно ще умират на преклонна възраст, след като са предали този начин на живот и на децата си.

А той рече:

- Ако създаваше държава на свине, Сократе, сигурно нямаше да им слагаш друга храна в копанята, а именно тази?

- А какво трябва да направя, Глауконе?, отвърна аз.

- Каквото е прието, рече той. - Мисля си, че ако не искаш те да страдат, трябва да им позволиш да полягат на ложе, /e/ да хапват от маса, да имат храната и лакомствата, с които днес хората разполагат.

- Нека да е така, отвърна аз. - Разбирам. Както изглежда, ние искаме да създадем не просто държава, ами разкошна държава. Може би това не е лошо. Навярно като разглеждаме една такава държава, също ще успеем да видим как се зараждат справедливостта и несправедливостта. Аз си мислех, че истинската държава е онази, която искаме да проучим. Здравата държава. Но щом искате, ще наблюдаваме какво се случва и в една трескава държава, нищо не пречи. /373a/ В такъв случай обаче, както може да се помисли, нещата, които описахме, няма да задоволят никого, нито пък изобщо онзи начин на живот, ами ще трябва да се прибавят ложета, маси и всякакви други мебели, също храни, парфюми, благовония, компаньонки и сладкиши, и от всяко от тези неща по няколко вида. И всъщност вече други неща ще са необходими, а не онези, които изредихме в началото – къщи, дрехи и обувки, така че трябва да се донесат картини и всякакви шареници, да се вземе злато и слонова кост и всякакви подобни. Нали така?

- Да, отвърна той.

/b/ - Значи трябва да направим нашата държава по-голяма? Защото онази държава, здравата, вече не ни стига. На тази, която сега създаваме, ще ѝ тежат доста от тия хора, дето са по държавите не поради необходимост, например всякакви ловджии и артисти – артисти на формите, на цветовете, на музиката, също и поети и техните помощници, рапсоди, актьори, танцьори, момчета за всичко, майстори на мебели и на всякакви чудесии, /c/ освен всичко това и майстори на женски украшения. Ще имаме нужда и от множество слуги. Или ти смяташ, че няма да има нужда от педагози, дойки, детегледачки, камериерки, бръснари, готвачи и майстори в кухнята? Ще трябва да добавим и свинари. Това го нямаше в предишната ни държава, защото в нея нямаше нужда от нищо подобно, а в тази дори и такава нещо трябва да се добави. Ще имаме нужда и от всякакъв друг добитък, ако на някой случайно му се дояде. Нали така?

- Как иначе!

/d/ - Значи, като живеем по този начин, ще имаме и по-голяма нужда от лекари, отколкото преди?

- Много по-голяма.

- И земята, която преди беше достатъчна, за да храни гражданите ни, ще бъде по-малко от необходимата. Можем ли да кажем друго?

- Така ще кажем, отвърна той.

- В такъв случай ще трябва ли да си откъснем от земята на съседите, ако искаме да имаме достатъчно за пасище и оран, а и те на свой ред, /e/ ако са преминали границата на необходимото и са допуснали да се отдадат на печалбарство, няма ли да се опитват да си вземат от нашата?

- Точно така ще стане, Сократе, рече той.

- Значи ли това, Глауконе, че насетне ще трябва да водим войни? Изобщо как ще стои тая работа?

- Така, отвърна той.

- Добре, нека тогава не казваме, рекох аз, нищо по въпроса дали войната прави зло или добро,

ами да се задоволим с извода, че сме открили откъде изобщо се ражда войната, откъде най-вече идва злото за държавите – и в частен, и в обществен план – тогава, когато идва.

- Точно така.

- В такъв случай, още по-голяма, друже, трябва да стане държавата ни. /374a/ Не с малко по-голяма, ами по-голяма с цял военен лагер. А той ни е нужен, за да посреща нападателите и да се сражава с тях заради нашето имущество и всичко, което сега описахме.

- Как така?, рече той. - Самите граждани не са ли достатъчни?

- Не, отвърнах аз, доколкото и ти, и ние всички се съгласихме с едно нещо, когато извайвахме нашата държава. Съгласихме се някъде, ако си спомняш, че не е възможно един човек да върши добре няколко занаята.

- Правилно забелязваш, рече той.

/b/ - Тогава? Да напрягаш сили на война, не ти ли изглежда също занаят?

- И то много, отвърна той.

- Или може би по някоя причина кожарският занаят заслужава повече грижа от военния?

- Никак.

- Но нали забранихме на кожаря да тръгва да става земеделец, също тъкач или строител, ами трябва да си бъде кожар, така че кожарската работа да се върши добре в нашата държава?

Нали и на всеки един друг по същия начин дадохме само един занаят – /c/ оня, дето му е в кръвта, та като се захване с него, да се занимава само с него, да не си губи времето с други и да не пропуска моментите, в които може да го върши добре? Ами военният занаят, нима не трябва той на всяка цена да се върши добре? Или той е лесна работа, така че и земеделец може да стане войник, и кожар, и изобщо всеки, който се занимава с нещо друго? Обаче може ли някой да стане истински добър играч на дама или зарове, ако не се е занимавал с това от дете, ами го е правил някак така, между другото? Нима ако човек хване щит /d/ или някое друго военно оръжие или инструмент, той на мига ще стане готов за война и ще може да се впусне в битка с хоплити или в някакво друго сражение, щом като никой друг инструмент, като бъде хванат в ръка, не прави от само себе си никого майстор, способен да се съревновава с други майстори, и няма да бъде полезен на някой, който нито има подходящото знание, нито е получил нужната подготовка?

- Много важно нещо са инструментите, отвърна той.

/e/ - Значи, рекох аз, колкото по-важна е работата на стражите, толкова повече онзи, който я върши, не бива да се занимава с нищо друго, и толкова повече изкусност и старание изисква тя?

- Така мисля, отвърна той.

- А за това занимание не е ли нужна и съответната природна дарба?

- Че как иначе.

- Тогава, рекох аз, следващата ни задача, както изглежда, е да посочим, стига да можем, разбира се, кои хора имат подходящия характер да пазят държавата ни?

- Че наша е, как иначе!

Какви трябва да бъдат стражите

- Кълна се в Зевс, рекох аз, никак не е проста тая работа, дето ни се падна. Все пак, доколкото ни стигнат силите, не бива да се плашим от нея.

/375a/ - Не бива, отвърна той.

- Смяташ ли, рекох аз, че що се отнася до пазенето, по нещо характерът на едно породисто кученце се различава от природата на един благороден младеж?

- Какво имаш предвид?

- Това, че и кучето, и младежът трябва да имат остри сетива, да са пъргави, за да тичат след онова, дето са надушили, и достатъчно силни, ако трябва да го хванат и преборят.

- Всички тия неща са им необходими, отвърна той.

- А ако някой иска да се бие, трябва да бъде смел.
- Как иначе?
- А може ли да стане смел някой, който не е гневлив – било кон, /b/ било куче, било което и да е друго животно? Не си ли забелязал, че гневът е непобедим и несъкрушим и че като се яви в душата, тя става цялата безстрашна и нищо не може да я пречупи?
- Забелязал съм.
- Нали сме наясно какво трябва да е тялото на един страж?
- Да.
- Наясно сме и за душата му – че трябва да е гневлива?
- И за това.
- Но как, Глауконе, рекох аз, стражите няма да бъдат свирепи един към друг, а и към останалите си съграждани, щом като имат такъв характер?
- Кълна се в Зевс, няма да е лесно, отвърна той.
- /c/ - Обаче трябва да бъдат кротки към своите и враждебно настроени към враговете; ако не са такива, едва ли ще дочакат други да ги погубят, ами по-скоро сами ще се затрият, като постъпват така.
- Точно така, отвърна той.
- Какво, рекох аз, ще правим? Къде ще намерим характер, едновременно кротък и с висок дух? Та нали кроткият нрав е някак противоположен на гневливия?
- Така изглежда.
- Но ако някой е лишен от тия две качества, от него добър страж не става. От друга страна, те изглеждат несъвместими, /d/ от което излиза, че не е възможно да има добър страж.
- Опасявам се, че е така, отвърна той.
- Понеже изпаднах в задънена улица, премислих още веднъж горното и рекох:
- Съвсем правилно, друже, се запънахме. Защото изоставихме образа, от който тръгнахме.
- Какво имаш предвид?
- Хич и не помислихме, че има характери, които притежават тези противоположни качества. За тях изобщо не се сетихме.
- Къде това?
- Могат да се видят и в други животни, не по-малко и в онова, на което оприличихме стража. Ти навярно знаеш, /e/ че породистите кучета се раждат с такъв нрав, че са възможно най-кротки спрямо познатите и близките, а спрямо непознатите точно обратното.
- Да, знам.
- Значи, възможно е това, което търсим, рекох аз, и не е неестествено да искаме стражът да бъде такъв.
- Не изглежда да е неестествено.
- А смяташ ли, че онзи, който става страж, трябва освен гневлив да бъде по характер и философ?
- /376a/ - Как така?, отвърна той. - Не съм помислял за това.
- И това, рекох аз, може да се наблюдава при кучетата и е достойно за учудване, че животното има такова качество.
- Какво?
- Когато види някой непознат, сърди му се, без да е изпитало каквото и да е лошо от него; като види познат, радва му се, дори и никога преди да не е изпитало добро от него. Това не те ли учудва?
- Не съм му обръщал досега много внимание. Но че животното прави така, ясно е.
- /b/ - Обаче това чувство, породено от характера му, се оказва много тънко и сякаш наистина философско.
- Кое го прави такова?
- Това, рекох аз, че животното не различава приятелското и враждебното лице по нищо друго, освен по това, че първото познава, а второто не познава. Не е ли любознателно това същество, което определя своето и чуждото само по познаването и непознаването?

- Не може да не бъде, отвърна той.
- Обаче, рекох аз, да си любознателен и да обичаш знанието не е ли едно и също?
- Едно и също е, отвърна той.
- Тогава нека смело да предположим, че и при човека е така - ако искаме да бъде кротък спрямо близките и познатите си, /с/ трябва по природа да притежава любознателната нагласа на философа.
- Да предположим, рече той.
- Значи наистина, за да бъде идеален, стражът на нашата държава по рождение трябва да обича знанието, да бъде гневлив, чевръст и силен.
- При всички положения, отвърна той.
- Добре, нека той бъде такъв. Обаче по какъв начин ние ще възпитаваме и образуваме тия хора? И дали с нещо ни е полезно да се занимаваме с този въпрос, имам предвид полезно за онова, /d/ заради което е цялото ни изследване – по какъв начин справедливостта и несправедливостта се появяват в държавите? Питам, да не би да пропуснем необходимото или да направим словото си много дълго.
- А братът на Глаукон рече:
- Ако мога да си дам мнението, смятам, че този въпрос е доста полезен на основното ни изследване.
- Тогава, за бога, мили Адиманте, не бива да го изоставяме, дори и да се окаже, че трябва да говорим по-дълго.
- Не бива!
- Хайде тогава, да си представим, че имаме свободно време и да почнем да образуваме със слово тия наши мъже, като им разказваме приказки.
- Така трябва да направим.

Образованието на стражите

- /e/ - Но какво трябва да бъде образованието? Или може би е трудно да се открие по-добро от онова, което е открито от много време? Нали образованието за тялото е гимнастиката, а за душата – музиката.
- Така е.
  - Нали ще започнем образованието по-напред от музиката, а после ще дойде гимнастиката?
  - Как иначе?
  - А в музиката, рекох аз, ти включваш ли и словото? Или не?
  - Включвам го.
  - А нали има два вида слово – едното е вярно, другото е лъжливо?
  - Да.
  - /377a/ - И трябва човек да се образова и в двата вида, най-напред в лъжливото? Нали така?
  - Не разбирам, рече той, какво казваш.
  - Не знаеш ли, отвърнах аз, че най-напред приказки разправяме на децата? Тия приказки са, кажи-речи, всички лъжливи, макар че се намира и някоя вярна. И ние по-напред образуваме младите с приказки, отколкото с гимнастика.
  - Така е.
  - И казахме, че човек първо трябва да се занимава с музика, а после с гимнастика.
  - Правилно, рече той.
  - Нима не знаеш, че на всяка работа началото е най-важно, /b/ особено пък щом се отнася до някой крехък младеж? Именно в тази възраст човек се вае и придобива образа, който някой пожелае да отпечата върху него.
  - Точно така.

- Нима ние лесно ще допуснем децата да слушат случайни приказки, съчинени от случайни хора, и да приемат в душите си възгледи, в голямата си част напълно противоположни на онези, които мислим, че трябва да имат, когато станат зрели хора?

- В никакъв случай няма да го допуснем.

/c/ - Значи, както изглежда, първо трябва да проверим съчинителите на приказки и която приказка са съчинили добре, нея да вземем, а която не, да отхвърлим. И които изберем, тях трябва да накараме дойките и майките да разказват на децата и по-усърдно да ваят душите им с тия приказки, отколкото телата им с ръце. Онези обаче, които сега се разказват, те повечето трябва да отпаднат.

- Кои?, попита той.

- В по-големите приказки можем да видим какво представляват и по-малките, рекох аз. - Би трябвало по-големите и по-малките да имат една и съща форма и да действат по един и същ начин. Или не смяташ така?

/d/ - Така смятам, рече той, обаче никак не разбирам кои са тези „по-големи“ приказки, за които говориш.

- Тези, отвърнах аз, дето ни разказваха Хезиод и Омир, а и останалите поети. Те са съчинявали и продължават да съчиняват приказки, с които лъжат хората.

- Но кои имаш предвид, рече той, и в какво толкова ги укоряваш?

- В това, отвърнах аз, в което е редно и трябва да бъдат укорявани, особено ако някой не лъже красиво.

- Това пък какво е?

/e/ - Когато някой изобразява грозно с думи какви са боговете и героите, той постъпва като художник, който рисува нещо, което никак не прилича на онова, което той иска да изобрази едно към едно.

- Е, да, отвърна той, редно е тези неща да търпят укор. Но кои лъжи посочваме и как?

- Първо, рекох аз, най-голямата лъжа за една най-важна работа. Много грозно лъже онзи, който казва, че Уран извършил това, дето го разправя Хезиод, /378a/ и че Кронос му отмъстил. А пък делата на Кронос и какво той претърпял от своя син, тия работи, дори и те да са верни^{xviii}, не бих си и помислил, че те трябва с лека ръка да се разказват на хора неразумни и млади, ами за тях е най-добре да се мълчи, а ако все пак на всяка цена трябва да се говори, трябва да ги чуват при затворени врати възможно най-малко слушатели – хора, принесли в жертва не свиня^{xix}, ами някоя голяма и рядка жертва, така че наистина малцина да са тия, на които ще се падне да слушат.

- Впрочем, рече той, тия разкази са доста груби.

/b/ - И не бива те да се разказват в нашата държава, Адиманте, рекох аз. - Не бива един млад човек да чува, че ако направи най-крайната несправедливост, не е направил нищо особено и че ако накаже баща си за несправедлива постъпка, да си мисли, че прави същото, което са правили първите и най-велики богове.

- Кълна се в Зевс, рече той, и според мен не е нужно да се разказват подобни неща.

- И изобщо, рекох аз, не бива да се говори, че богове водят войни срещу богове, /c/ че си плетат клопки и се бият. Това просто не е вярно. Ако искаме бъдещите стражи на държавата ни да смятат за най-срамно това лесно да се мразят помежду си, най-малко трябва да им разказваме и описваме разните битки с гиганти и изобщо всички онези многобройни и най-разнообразни вражди на богове и герои с техни роднини и близки. Но ако има някаква възможност да убедим нашите граждани, че никога гражданин не е мразил друг и че изобщо това нещо не е благочестиво, именно това трябва да се говори на децата и подрастващите, именно такива трябва да са приказките /d/ на старците и бабите, а що се отнася до поетите – те трябва да бъдат заставени да съчиняват разкази възможно най-близки до това внушение. За веригите на Хера, дето синът ѝ наденал, за това как Хефест бил изхвърлен от баща си, задето се опитал да защити майка си от бой, изобщо за всички онези битки между боговете, които Омир е съчинил^{xx} – за тези неща не бива да се говори в нашата държава, независимо как са съчинени – дали със или без скрит смисъл. Защото младият човек не е способен да различава

кое има скрит смисъл и кое не, /e/ ами каквото хване, то влиза в убежденията му и обикновено става неизлечимо и неизменно. Та поради тия причини трябва да се положи всякакво усилие разказите, които децата първо слушат, да бъдат съчинени възможно най-хубаво с оглед с внушаването на определени качества.

- Това е разумно, рече той. - Но ако някой ни попита какви ще бъдат тия разкази, тия приказки, какво ще му отговорим?

А аз отвърнах:

- Ние с тебе, Адиманте, /379a/ в момента не сме поети, ами основатели на държава.

Основателите трябва да познават образците на разказите, които поетите ще съчиняват. И ако те не се съобразяват с тях, не бива да им се позволява да съчиняват разкази. Но ние самите не бива да съчиняваме приказки.

Образци, касаещи разбирането какво е бог

- Правилно, рече той. - Обаче кажи ми и това, кои са образците на нашето разбиране за боговете?

- Някакви такива, рекох аз, че какъвто е бог наистина, такъв трябва да се представя винаги, независимо къде някой го изобразява – дали в епос, дали в лирически стихове или в трагедия.

- Да, трябва.

/b/ - А нали щом богът в действителност е добър, за него трябва да се говори като за такъв?

- Че как!

- А никое добро не вреди. Или не е така?

- Така ми се струва.

- А нима онова, дето не вреди, вреди?

- Не, в никой случай.

- А може би онова, дето не вреди, върши нещо лошо?

- И това не.

- А може ли онова, което не върши нищо лошо, да бъде причина за нещо лошо?

- Как?

- Ами доброто, то полезно ли е?

- Да.

- Значи то е причина за благополучие.

- Да.

- Значи доброто не е причина за всичко, ами е причина само за нещата, които вървят добре, а за ония, дето отиват на зло, няма вина.

/c/ - Напълно, отвърна той.

- Следователно, рекох аз, и богът, щом като е добър, не е причина за всички неща, както говорят мнозина, ами е причина за малко неща в човешкия живот и за повечето не е причина. При нас хубавите неща са много по-малко от лошите и за хубавите причина не е никой друг освен богът, а за лошите трябва да бъде търсен някой друг виновник, а не той.

- Струва ми се, че това, дето казваш, е напълно вярно, отвърна той.

/d/ - Значи, рекох аз, не бива да се допуска грешката на Омир или на някой друг поет, който без много да мисли, казва за боговете невярното нещо, че:

„Има пред прага на Зевса всесилен две делви големи:
пълна едната с добри дарове, а пък другата — с лоши.“^{xxx1}

И когато Зевс даде на някого смес от двете делви,

„тоя човек ту добре, ту пък зло си прекарва живота.“^{xxxii}

А когато даде на някого само от втората,

„глад непосилен го гони навред по земята свещена.“^{xxiii}

/e/ Не е вярно също и това, че подобно на ковчезник Зевс

„... доброто и злото раздава.“^{xxiv}

А що се отнася до нарушаването на клетвите и примирието, което Пандар предизвикал, ако някой рече, че това станало под давлением на Атина или Зевс^{xxv}, /380a/ ние никак няма да го похвалим, нито пък ако тръгне да говори за враждата между боговете и за това, дето Зевс взел решение за войната заради Темида^{xxvi}. Нито пък на младите трябва да се позволява да слушат внушения като тия на Есхил, че:

„Посажда бог у смъртните причина,
щом иска той дома им да затрие.“^{xxvii}

Ако някой иска да се пробва като поет в тия смехории за страданията на Ниоба и на Пелопидите^{xxviii}, за Троянската война или за нещо друго подобно, на него не трябва да се позволява да казва, че те са дела на богове, а ако все пак настоява да каже, че са на богове, трябва да изнамери за тях почти същите слова като тия, които ние сега търсим. /b/ И трябва да каже, че бог върши само справедливи и хубави дела, а претърпелите наказание имат полза от него. Поетът може да каже също така, че наказаните са нещастни, но не бива да му се позволява да казва, че това е дело на някой бог. Ако поетите казват, че някои нещастни хора са сторили злина и е трябвало да бъдат наказани, и след като са били наказани от бога, са подобрили положението си, те трябва да бъдат оставени намира. Но ако някой твърди, че бог, който е нещо добро, е станал причина за нечие зло, с това трябва да се борим по всякакъв начин, /c/ за да можем да запазим добрите нрави в държавата. Така че никой в нея, нито млад, нито стар, не бива нито да говори, нито да чува подобни неща и изобщо не бива да се съчиняват такива приказки нито в стихове, нито без стихове, защото нито е благочестиво някой да изказва тия възгледи, нито е полезно за нас, нито пък те са в съзвучие със самите себе си.

- Гласувам заедно с теб за този закон и той ми харесва, рече той.

- Та значи, отвърнах аз, ето първия от законите и образците касаещи боговете. Той задължава тези, които говорят за боговете, и онези, които съчиняват разкази за тях, да казват, че бог не е причина за всички неща, а само за добрите.

- Това е достатъчно, рече той.

/d/ - И все пак кой ще бъде вторият закон? Ти смяташ ли, че бог е някой магьосник и че сякаш за да ни постави клопка, ни се явява на различни места в различни образи, и веднъж е себе си, друг път, способен да променя вида си и да приема много форми, ни лъже и ни кара да си мислим за него нещо различно, или, напротив, бог е нещо просто и от всички неща най-малко излиза извън собствения си образ?

- Сега не мога да ти отговоря на този въпрос, рече той.

- Ами на този? Нали ако нещо изменя /e/ собствения си образ, тази промяна по необходимост произлиза или от самото него или от нещо друго?

- Така трябва да е.

- Нали обаче нещата, които са в най-добро състояние, най-малко могат да бъдат изменени или задвижени от нещо друго? Например нали едно истински здраво тяло най-малко ще бъде изменено от храни, напитки или усилия, също и едно истински жилаво растение най-малко ще се повлияе от урагани, ветрове и други подобни бедствия?

/381a/ - Как иначе!

- Нали по подобен начин стои и въпросът с душата? Нали ако тя е истински смела и разумна,

най-малко ще бъде объркана или изменена от някое външно въздействие?

- Да.

- Това трябва да е вярно и за всички по-сложно съставени мебели, покъщнина и дрехи. Според нашето разсъждение, ако те са добре направени и са в добро състояние, най-малко ще се изменят от времето и от други въздействия.

- Така е.

/b/ - Значи изобщо всяко нещо, което е в добро състояние било защото така е било създадено, било защото е придобило чрез нечия изкусност това качество, било поради двете причини заедно, ще претърпи най-малка промяна поради нещо друго.

- Вероятно е така.

- А пък богът и всички божествени неща са всички свършени във всяко отношение.

- Как иначе!

- Значи бог най-малко би могъл да приема други форми.

- Най-малко наистина.

- А дали той сам не се променя и кара да стане друг?

- Явно, ако става друг, сам се променя, отвърна той.

- А дали променя себе си към по-добро и по-хубаво или към по-лошо и по-нехубаво?

- Ако се променя, би трябвало да се променя към по-лошо, отвърна той. - **/c/** Защото нали твърдим, че богът няма никакъв недостатък по отношение на красота или добродетели.

- Съвсем правилно отговаряш, рекох аз. - И след като е такъв, ти смяташ ли, Адиманте, че той доброволно ще направи себе си по-лош в нещо от другите богове или хората?

- Невъзможно, отвърна той.

- Невъзможно е значи, рекох аз, бог да пожелае да стане друг, ами, както изглежда, понеже е възможно най-красив и най-добър, всеки от боговете чисто и просто завинаги остава в собствената си форма.

- Според мен трябва да е точно така, отвърна той.

- Значи никой от поетите, рекох аз, не бива да ни казва, **/d/** че:

„Нерядко и боговете под какви ли не образи чудни
на чуждоземци се скитат от град на град, те обикалят.“^{xxxix}

И нека никой не лъже за Протей и Тетида^{xxx} и никой нито в трагедии, нито в други поеми да ни вади Хера, която преобразена като жрица, проси подаяния за:

„децата животворни на реката Инах аргоска...“^{xxxxi}

/e/ И изобщо нека всички тия измислици спрат да ни заблуждават. Нека и майките, повярвали на тия лоши приказки, спрат да ги разказват на децата си и да ги плашат, че някакви богове бродят по нощите, наденали образа на чудни странници, та да не става тъй, че хем сквернословят за боговете, хем правят децата си по-плашливи.

- Нека бъде както казваш!, отвърна той.

- Тогава обаче, рекох аз, щом като самите боговете не се променят, те може би ни лъжат и омагьосват, за да ни накарат да си мислим, че се преобразяват?

- Може би, отвърна той.

/382a/ - Ами! Нима според теб, рекох аз, бог би искал да излъже в думи или дела и затова си надява някакъв призрак?

- Не знам, отвърна той.

- А не знаеш ли, рекох аз, че всички хора и богове мразят истинската лъжа – ако може изобщо да се каже така?

- Какво, попита той, имаш предвид?

- Това, рекох аз, че никой не желае доброволно да лъже най-главното, дете има у себе си, при това за най-важните неща, ами от всичко най-много се бои да му навлече такава беда.

- И сега, отвърна той, не разбирам.

/b/ - Може би ти се струва, казах аз, че ти казвам нещо високопарно. А аз казвам само това, че никой човек не би приел душата му да се лъже за действителността, да е изпаднала в лъжа, да тъне в незнание, изобщо да си е навлякла някаква лъжа, и че всеки мрази най-вече това и се пази то да не му се случи на душата.

- И то много, отвърна той.

- Значи съвсем правилно този вид лъжа, който споменах преди малко, трябва да бъде наречен истинска лъжа – незнанието, в което тъне душата на излъгания. Защото лъжата с думи, копие на някакво чувство **/c/** в душата и явил се по-късно привиден образ, не е съвсем чиста лъжа. Или не е така?

- Точно така е, отвърна той.

- А действителната лъжа, нея мразят не само боговете, но и хората.

- Така ми се струва.

- Ами лъжата с думи? Кога и кому е полезна, когато не заслужава омраза? Нима не е полезна спрямо враговете и не е като лекарство спрямо така наречените приятели, когато искаме да ги отклоним от нещо лошо, което са тръгнали да вършат поради лудост или някакво безумие?

/d/ Нима освен това не я правим да ни е полезна и в приказните разкази, за които преди малко говорихме? Поради това, че не знаем коя е истината за древността, не нагласяме ли лъжата доколкото можем по някаква истина?

- И то доста, рече той.

- Обаче с какво от тези неща лъжата би могла да е полезна на бога? Нима той не знае древните времена, та трябва да наглася нещата и да лъже?

- Това би било смешно, отвърна той.

- Значи в бога не живее лъжлив поет.

- Не ми изглежда да живее.

- Или може би той се бои от враговете си и затова лъже?

/e/ - Как пък не!

- Или може би лъже поради безумието и лудостта на своите близки?

- Никой безумец и луд не е мил на бога, отвърна той.

- Значи няма за какво един бог да лъже.

- Няма за какво.

- Значи при всички положения духовете и боговете са чужди на лъжата.

- При всички положения, рече той.

- Значи в крайна сметка богът е нещо просто и истинско в дела и думи и нито сам изневерява на себе си, нито лъже другите с видения, с думи или с изпращане на знамения наяве или насън.

/383a/ - Такъв и на мене ми се струва, какъвто ти го описваш, рече той.

- Съгласен ли си тогава и относно втория образец, касаещ какво трябва да се казва и съчинява за боговете – че те не са някои вълшебници, та да се променят, и не ни вкарват в заблуждение с думи или с дела?

- Съгласен съм.

- За много други неща хвалим Омир, обаче за това не ще го похвалим: за съня, дето Зевс пратил на Агамемнон^{xxxii}. Няма да похвалим и Есхил, който кара Тетида да каже, че Аполон,

/b/ като пее на нейната сватба:

„Разнищи богът бъдещето на чадата ми,
живот обрича им безболестен
и дълъг, боголюбни съдбините ми
възхвали ги с пеан, добре надъха ме.
И аз на Феб устата божия
надеях се, не лъже, че с гадателско
изкуство тя бе пълна, та се пръсваше.

Та богът пя, на пира той присъстваше,
сам той това ми каза, сам той уби по-късно
детето ми.^{«xxxiii}

/с/ Когато някой поет говори подобни неща за боговете, ние ще му се разсърдим и няма да му дадем хор, нито пък ще позволим на учителите да използват стиховете му, за да образуват младите, ако искаме нашите стражи да почитат боговете и сами да са божествени, доколкото това е във възможностите на човек.

- Напълно съм съгласен, рече той, с тези образци и ще ги използвам тъй, сякаш са закони.

---

i Сrv. с версията на мита, разказана от Херодот: „История“, I, 8-12.

ii Есхил, „Седмината срещу Тива“, ст. 592 (пр. м.). По-долу Платон цитира и следващите два стиха.

iii Отново цитат от Есхил, „Седмината срещу Тива“, ст. 593-4 (пр. м.).

-
- iv Хезиод, „Дела и дни“, ст. 232-234 (пр. С. Недялкова).
- v Омир, „Одисея“, XIX, 109; 111-113 (пр. Г. Батаклиев).
- vi Мусей е легендарен поет, гадател и музикант. За негов син се счита основателят на Елевзинските мистерии Евмолп.
- vii Да разнасят вода с решето били наказани Данаидите, дъщерите на Данай, задето избили несправедливо своите съпрузи.
- viii Хезиод, „Дела и дни“, ст. 287-290 (пр. С. Недялкова).
- ix Ibid., ст. 291-292.
- x Омир, „Илиада“, IX, 497 (пр. А. Милев).
- xi Ibid., IX, 499-501.
- xii Орфей се счита според някои за баща на Мусей, според други за негов учител, според трети за негов ученик. В случая навярно става въпрос за т.нар. „орфическа поезия“, набор от митологически разкази, съпровождащи някакви ритуали по почистване.
- xiii Пиндар, Фр. 213 Snell (пр. м.).
- xiv Цитат от Симонид, фр. 598 PMG.
- xv Цитат от епод на Архилох (фр. 185 West).
- xvi Омир, „Илиада“, IX, 500.
- xvii Авторът не е известен.
- xviii Вж. Хезиод, „Теогония“: ст. 154-210 (Уран и Кронос); 453-506 (Кронос и Зевс).
- xix Навярно се имат предвид мистериалните култове, при които се жертвала свиня.
- xx Вж. Омир, „Илиада“, I, 590-592 (Хефест споменава как Зевс се разгневил срещу него и го изхвърлил от небето); XV, 18-20 (оковите на Хера, макар че тук се казва, че ѝ ги наденал Зевс, а не Хефест).
- xxi Омир, „Илиада“, XXIV, 527-528 (пр. А. Милев).
- xxii Ibid., ст. 530.
- xxiii Ibid., ст. 532.
- xxiv Омир, „Илиада“, IV, 84; също и „Одисея“, IV, 237.
- xxv Вж. „Илиада“, IV, 68 и сл.
- xxvi Предполага се, че Зевс възбудил Троянската война по внушение на Темида. За тези събития разказвало началото на загубената епическа поема „Киприя“.
- xxvii Фрагмент от загубената трагедия на Есхил „Ниоба“ (фр. 154a, 15-16 Radt).
- xxviii Ниоба, дъщеря на Тантал, се възгордяла, задето имала 14 деца и засегнала с хюбриса си Лето, майката на Аполон и Артемида. За наказание последните убили децата ѝ. Ниоба ги оплаквала дълго, додето не била превърната в камък; Пелопидите са наследниците на Пелопс (Атрей, Тиест, Хризип, Агамемнон, Егист, Менелай, Орест), всичките застигнати от лоша съдба поради проклятието, с което Миртил, син на Хермес, проклек Пелопс задето несправедливо го погубил.
- xxix Омир, „Одисея“, XVII, 485-486 (пр. Г. Батаклиев).
- xxx Тези богове имали способността да се преобразяват.
- xxxi Есхил, фр. 168, 17 Radt (пр. м.).
- xxxii Вж. Омир, „Илиада“, II, 1-41.
- xxxiii Есхил, фр. 350 Radt (пр. м.).